

УДК 94(477. 82)

В. П. Мазурок

**УКРАЇНСЬКО–ПОЛЬСЬКИЙ МІЖНАЦІОНАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ НА ВОЛИНІ ТА СХІДНІЙ
ГАЛИЧИНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті досліджуються причини, перебіг і наслідки українсько–польського міжнаціонального конфлікту в Західній Україні в роки Другої світової війни. Розглядається стратегія і тактика протиборствуючих сторін.

Ключові слова: УПА, ОУН, АК, конфлікт, підпілля.

В статье исследуются причины, ход и последствия украинско-польского междоусобичного конфликта в Западной Украине в годы Второй мировой войны. Рассматривается стратегия и тактика противоборствующих сторон.

Ключевые слова: УПА, ОУН, АК, конфликт, подполье.

The article investigates the causes, course and consequences of the Ukrainian–Polish ethnic conflict in Volyn' and Eastern Halychyna during the years of the World War II. The strategy and tactics of the opposing parties are being considered.

Key words: UPA, OUN, AK, conflict, underground organization.

Постановка проблеми. З метою зближення позицій та поглядів на проблему українсько-польського міжнаціонального конфлікту на Волині та Східній Галичині в роки Другої світової війни українськими та польськими вченими спільно проведено більше 10 наукових конференцій та семінарів, за результатами яких видано збірки доповідей [13; 14; 15]. Однак ця проблема потребує більш ґрунтовнішого опрацювання на місцевому рівні.

Актуальність теми. Проблематика українсько-польського міжнаціонального конфлікту на Волині та у Східній Галичині в роки Другої світової війни й досі залишається найбільш дискусійною і болючою проблемою в сучасних українсько-польських гуманітарних взаєминах. Залишаються розбіжності в інтерпретації українськими і польськими науковцями кількості українців і поляків, що загинули внаслідок протистояння, з'ясування ролі яку відігравали треті сили (німецька і радянська) у розпалюванні конфлікту. Саме тому виправдано більш об'єктивніше вивчити ці історичні події.

Метою наукової публікації є дослідження причин і факторів розгортання українсько-польського протистояння, особливостей стратегії та тактики ворогуючих сторін.

Виклад основного матеріалу. У 1943 – 1944 рр. в Західній Україні спалахнув міжнаціональний українсько-польський конфлікт, під час якого гинуло польське і українське населення. Щоб об'єктивно проаналізувати причини, які породили насильство, слід хоча б стисло схарактеризувати взаємини між двома народами хоча б з початку ХХ ст. 18 березня 1921 р. між УСРР і Польщею укладено Ризький мирний договір. Волинь і Східна Галичина опинилась у складі польської держави. У 20 – 30-х рр. в регіон польський уряд переселив осадників, передавши їм найкращі землі, вилучені внаслідок парцеляції поміщицьких маєтків. Вони мали сприяти асиміляції українського населення та в разі необхідності виконувати каральні функції. Протягом 1919 – 1929 рр. 77 тис. осадників отримали в Західній Україні понад 600 тис. га землі.

Початком колонізації українських земель став закон від 31 липня 1924 р., який оголошував, що на території регіону державною мовою є польська. Під час промови в польському Сеймі лідер Народно – демократичної партії професор С. Грабський заявив, що за 25 років українці будуть колонізовані [9, с.14 –15].

Керівництво польської держави негативно ставилося до діяльності в краї товариства «Просвіта» і всіма можливими засобами стримувала її розвиток. У 1928 р. закрито 318 її осередків. На Волині лише Кременецька і Луцька «Просвіта» проіснувала до 1932 р., але змушена припинити своє існування [3, арк. 29].

Антиукраїнська політика в культурно – освітній сфері була особливо жорстокою, оскільки лише у такий спосіб можна було перешкодити піднесенню національної свідомості українців та їх прагненню відродити суверенну національну державність.

Ускладнював ситуацію в краї антиукраїнськими акціями Корпус охорони прикордоння (КОП). Восени 1937 р. копівці розпочали кампанію насильницького перехрещення православних у католики, так званий «конверсійний рух». До концтабору Береза Картузька посаджено багато українців без ґрунтовних доказів антипольської діяльності [2, с. 21].

Антиукраїнська політика поляків підштовхувала націоналістичні сили до подальшої радикалізації дій. Конфронтація між обома етносами наростала, що призвело до своєрідної «ланцюгової реакції», посилення взаємної ненависті та ворожнечі.

1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна, а 17 вересня Червона армія вступила на територію західних областей України. Цей захід радянська сторона обґрунтувала необхідністю «визволення українського народу з-під гніту польського ярма». Кремлівське керівництво намагалось надати своїм суспільно – політичним перетворенням проукраїнського характеру, що в свою чергу призвело до співпраці у перші місяці значної частки місцевого українського населення з представниками нової влади на місцях. Українці намагання використати цю нагоду для усунення поляків від керівної ролі в

регіоні. За їх допомоги мережа польського підпілля «Zwiazku Walki Zbrojnej» (ZWZ) – Союз збройної боротьби в Західній Україні від середини 1940 р. був у великій мірі нейтралізований НКВС [16, с.20].

Однак досить швидко радянська влада зрозуміла, наскільки глибоко проникло у свідомість краян прагнення до самостійного державотворчого життя і розпочала всіма наявними засобами боротися з ним. Арешти, депортації, кампанія по організації колгоспів заповнила регіон. Багато молоді змушено тікати за р. Буг до німців, де вступала до лав української допоміжної поліції [1, с.23].

Початок німецько–радянської війни значно загострив українсько–польські стосунки і погіршив ставлення польського суспільства до українців. Поляки побачили, що переважна більшість українців регіону доброзичливо зустрічала німців. У багатьох населених пунктах були встановлені тріумфальні арки, відбулись мітинги, на яких українська громадськість висловлювала вдячність німецькій армії за визволення від більшовизму [8, с.118].

За регулярними німецькими військами прийшла окупаційна влада, яка встановила в краї «новий порядок». Польське і українське сільське населення відразу відчуло на собі його сутність і в активній чи пасивній формах прагнуло чинити спротив грабінницьким заходам займанців. Одночасно українці і поляки, що працювали в окупаційних установах за завданням своїх підпільних організацій намагалися направити діяльність німецьких властей на користь своїх «співвітчизників», і навпаки сіяти недовіру до «чужинців».

У регіоні німці організували з місцевих мешканців українську охоронну поліцію, яка була цілковито підпорядкована окупантам. З метою встановлення «нового порядку» в краї гітлерівці періодично здійснювали репресії проти польського населення, мобілізуючи для допомоги українську поліцію. З іншого боку, у школі в м. Дембріце здійснювалась підготовка батальйонів польської гранатової поліції. Так, у Люблінському окрузі нараховувалося 25 відділів української поліції і 95 – польської. Поляки становили 1380 рядових і 20 офіцерів, з них понад 200 працювало в кримінальному відділі [17, с.880]. Вони виконували аналогічні завдання щодо українського населення.

Весною 1942 р. польське підпілля розпочало палити українські села і вбивати місцевих жителів на Холмщині, Забужжі, Грубешівщині. Першими згоріли села Ліски і Костяшин [5, с.102].

Впроваджуючи в життя план «Ост», окупанти утворили переселенську комісію, яка дістала доручення виселити із Замоїського повіту місцеве населення: польське на захід, а українське – на територію Грубешівщини. Замоїський повіт планувалося заселити фольксдойчами. У листопаді 1942 р. розпочалося переселення українців. У ході акції виселення й осадництва окупанти свідомо намагалися спровокувати антагонізм між поляками й українцями, що їм вдалося. Вже на рубежі 1942 – 1943 рр. польські військові угруповання здійснили напади на українських колоністів у Грубешівському і Томашівському повітах, згодом сутички охопили села в Любашівському, Рава-Руському й Сокальському повітах [12, с.187 – 188].

У 1943 р. конфліктна ситуація між українцями і поляками посилюється, особливо після того, як за наказом ОУН українська поліція перейшла в підпілля і приєдналася до УПА. Розлютовані німці заповнили вакуум польською поліцією, надаючи їй волю в «розрахунках» з українцями.

Деякі німецькі джерела стверджують, що конфлікт між українцями і поляками виник з вини поляків. Так, львівський кримінальний комісар доповідав: «Поляки за вказівкою з Варшави виступили з терористичними акціями проти українців, переоцінивши власні сили... Бандерівській групі нічого не залишалось, як відповісти тими ж методами» [18, арк.259 – 260].

Варто зазначити, що в лавах українського самостійницького руху не було єдності у вирішенні польського питання. Це підтвердив звіт І. Мітринги, прибічника якого в 1942 р. вийшли з підпорядкування ОУН(б) і утворили власну політичну організацію – Українську народно-демократичну партію, що співпрацювала з отаманом Т. Бульбою-Боровцем. Її члени засуджували погроми польського цивільного населення, вимагали притягнення винних до відповідальності [11, с.152 – 153].

Порозумітися з польським підпіллям намагався і Т. Бульба-Боровець. Він намагався укласти тимчасову угоду на період війни про припинення українсько-польської конфронтації та нормалізувати відносини, консолідувати сили в боротьбі зі спільним ворогом. Однак отаману досягнути перемир'я з польською стороною не вдалося, оскільки остання висунула претензії на частину етнічних українських земель [10, с.60].

На думку автора статті, посилення протиріч між двома таборами сприяла співпраця польського підпілля з радянськими розвідувально-диверсійними і партизанськими підрозділами. Українські самостійницькі сили вважали, що

значна відповідальність за поширення радянського партизанського руху в регіоні пов'язана з підтримкою його частиною польського підпілля. Весною 1942 р. на Волині створено польсько-український партизанський відділ під командуванням Ю. Сабесяка «Макса». У листопаді 1942 р. він увійшов до складу партизанської бригади А. Бринського, яке підпорядковувалось розвідувальному Генерального штабу Червоної армії. Загін виконував розвідувальні завдання, проводив диверсії на комунікаціях ворога, підтримував польську самооборону в селах Пшебраже, Гуті-Степанські [20, с.186]. У з'єднанні А. Бринського перебувало близько 400 диверсантів і бійців, спеціально підготовлених до розвідувальної та диверсійної роботи, а також створено «5-ту базу» – таємну резиденцію розвідки, яка розробляла спецоперації, у тому числі по загостренню стосунків між українцями і поляками в регіоні [7, с. 41]. Багато бійців Рівненського польського партизанського з'єднання №3 підтримували зв'язок з відділами «Булата»: коли вони виходили на диверсії на залізничну колію Сарни – Олевськ, то перебували в його таборі по 2 – 3 дні [19, арк. 128].

Неготовність радикальної частини польського підпілля до компромісного вирішення проблеми міжнародних стосунків, терор гітлерівців, «гранатової» поліції і польських боївки проти українців, провокації радянських спецслужб і партизанів, бажання українських самостійницьких сил відродити власну державу в підсумку підштовхнуло керівництво Волинського проводу ОУН(б) до широкомасштабних антипольських акцій.

Протягом 17 – 19 липня 1943 р. УПА здійснила обширну протипольську операцію на Волині, в результаті якої вбито 500 поляків, велику кількість поранено, відібрано «награбоване українське майно»: велику рогату худобу, коней вози. Втрати повстанців становили 18 вбитих і 17 поранених [4, арк. 24–26]. За підрахунками Т. Ольшанського в 1943 р. УПА здійснила 900 акцій: 78 – у червні, 300 – в липні (100 з них – від 10 до 15 липня), 39 у вересні. На думку польського історика, це були добре сплановані акції з залученням місцевого населення [8, с.219].

Стоячи перед загрозою фізичного знищення польського місцевого населення, АК на Волині приймає рішення створити «волинську самооборону». Наказ був виданий комендантом округу полковником К. Бомбінський 22 квітня 1943 р. [6, с. 217 – 218]. Розпочинається розбудова і підпорядкування командуванню існуючих на цей момент самооборонних осередків (пляцуків, пунктів, баз). Опираючись на свої бази, поляки координували оборону інших населених пунктів,

евакуйованих в разі потреби тамтешнє населення, організовували напади на підрозділи самостійницьких сил «з метою помсти за вчинені акції УПА», здійснювали рейди задля поповнення продуктів харчування, одягу.

З наближенням радянсько-німецького фронту у жовтні 1943 р. АК збільшила свої лави, приєднавши «дикі» польські загони і групи самооборони. Ще 8 березня 1942 р. генерал В. Сікорський у «Особистій і таємній інструкції для Крайового коменданта» поставив польським підпільним збройним формуванням завдання готуватися до захоплення території Західної України під час відступу німецьких військ. Операція отримала кодову назву «Буря». Особлива увага приділялася Львову, наказувалося підрозділам Армії Крайової представляти польську владу в місті після вступу Червоної армії.

7 липня 1944 р. командувач Львівського обшору полковник В. Філіпковський отримав наказ генерала Соснковського розпочати реалізацію плану «Буря» і будь-якою ціною оволодіти Львовом, та створити польську адміністрацію, яка б репрезентувала уряд Польщі перед військами 1-го Українського фронту. Для досягнення мети він мав близько 7 тис. озброєних вояків.

Частини Червоної армії і підрозділи АК спільно вели бої проти німців і протягом 27 липня оволоділи центром Львова та іншими стратегічними об'єктами. Протягом двох днів вулиці міста разом з червоноармійцями патрулювали аківські вояки з біло-червоними пов'язками на рукавах. На багатьох будинках були прикріплені біло-червоні прапори. Ця обставина ще більше загострила українсько-польські стосунки.

Однак період мирної співпраці Червоної армії і Армії Крайової, відтак радянської влади з польськими структурами швидко закінчився. Працівники НКВС та НКДБ, СМЕРШУ швидко нейтралізували значну частину керівництва польського підпілля, інші змушені перейти у підпілля.

Отже, конфлікт, що виник в Західній Україні, зумовлений всією історією українсько-польських відносин, зокрема намаганням поляків силою зброї захопити етнічні українські землі, щоб зберегти їх у складі польської держави. Всі, хто стояв на перешкоді великопольської «ідеї», розглядалися як вороги польської держави і поборювалися всіма можливими засобами.

Українські самостійницькі сили в боротьбі за незалежну Українську державу також вели безкомпромісну боротьбу. Основною мотивацією акції української сторони стало ба-

жання звільнити територію регіону від окупаційних сил, серед них і поляків, оскільки АК та інші польські організації вважали Західну Україну частиною Польщі. Незважаючи на масштаби та кривавий характер протистояння, ОУН та УПА вели боротьбу на етнічних українських землях і не переносили акцій на польські етнічні території, як це робили польські формування.

Враховуючи взаємновиключну полярність і безкомпромісність позицій польського підпілля і українських націоналістів у роки війни, навряд чи можна вважати, що у них був реальний шанс досягнути взаєморозуміння та примирення і тим самим забезпечити умови для створення спільного фронту боротьби проти тоталітарних режимів – гітлерівського і сталінського зразків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк – Каркоць М. Від Воронежа до УЛС. – Рівне, 2002. – 248 с.
2. Готський В. два документи. (стаття). – Вісті комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1990. – №4. – С.21–23.
3. Державний архів Волинської області, (ДАВО). – Ф.46. – Оп.9-а – Спр.1076. – 32 арк.
4. Державний архів Рівненської області, (ДАРО). – ФР30. – Оп. 2. – Спр.39. – 167 арк.
5. Загорода О. Командир «Ясень». – Вісті Комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк, 1992. – № 4–5. – С.101 – 104.
6. Ільющин І. Волинська трагедія 1943 – 1944 рр. – К.: Інститут історії НАН України, 2003. – 312с.
7. Мазурок В. Боротьба НКВС – КДБ з ОУН, УПА на Волині в 1941 – на початку 1950-х років / Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Л. Українки. – Луцьк, 2004. – С.40 – 45.
8. Olszanski T. Konflikt polsko-ukrainski 1943-1947 // WIEZ. – 1991. – №11 – 12. – S. 214 – 232.
9. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження. – Міннеаполіс, 1996. – 167 с.
10. Стельникевич С. Тарас Бульба – Боровець: нарис повстанської діяльності. – Коростень, 2004. – 138 с.
11. Трофимович В. Польське питання в українській політичній думці в роки Другої світової війни // Волинь і Холмщина. 1939 – 1947. Польсько-українське протистояння та його відлуння. – Львів, 2003. – С.139 – 160.
12. Трофимович В. Роль Німеччини і СРСР в українсько-польському конфлікті 1939 – 1945. Україна – Польща: важкі питання // Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-Польські відносини під час Другої світової війни» Луцьк, 27 – 29 квітня 1999. – Т.5, 2001. – С.181 – 207.
13. Україна – Польща: важкі питання / Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини». Варшава, 8-10 жовтня 1998року. – Т. 4., 1999. – 348 с.
14. Україна – Польща: важкі питання / Матеріали IX – X міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6 – 10 листопада 2001 року. – Т. 9. – Луцьк, 2004. – 496 с.
15. У пошуках правди: збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Луцьк, 20 – 23 травня 2003 р. – Луцьк, 2003. – 543с.
16. Filar W. «Burza» na Wołyni. – Warszawa, 1997. – 288с.
17. Фун І. Німецька політика і плани на Холмщині в роках 1939 – 1944. В боротьбі за українську державу. – Львів, 1992. – 1005 с.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України, (ЦДАГО України). – Ф.57. – Оп. 4. – Спр. 338. – 512 арк.
19. ЦДАГО України . – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр.1. – 214 арк.
20. Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки Другої світової війни. Україна – Польща : важкі питання // Матеріали IX – X міжнародного семінару істориків « Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6 – 10 листопада 2001 р. – Т.9. – Луцьк, 2004. – С.184 –205.